

Põige muude märkide juurde

Argo Mund

eesti keele instituudi keelekorraldaja

Oma Keele varasemates numbrates on olnud juttu sidekriipsu, koma ja jutumärkide tarvitamisest.¹ Nüüd vaadake eesti keele instituudi keelenõuande korduvate küsimuste põhjal ka teiste märkide kasutust. Mida on helistajad ja meilisaatjad nende kohta teada tahtnud?

Punkt

- Kas punkti võib ära jätta, kui lause lõpeb pealkirja või tsitaadiga?

Ei, punkt jääb alles. Seega satuvad kõrvuti kinnijutumärgid ja lauselõpupunkt, nt *Edu saatis Andrus Kiviräha raamatut „Mees, kes teadis ussisõnu”*. *Keelepäeval peeti ettekanne „Kes või mis on släng?”*. 21.30 on kavas muusikasaade „Ole mu palve. Siiri Sisask”. *Kostis valjuhäälnelne „Aitab!”*. Tähele tuleb panna, et punkt on pärast kinnijutumärke (vrd otsekõne, kus punkt on enne kinnijutumärke, nt *Teenindaja ütles: „Homme on meil puhkepäev.”*).

Lause keskel oleva tsitaadi lõpupunkt jääb ära, nt *Vanasõna „Ära hõiska enne õhtut” on õpetlik*.

- Kas lause lõpus oleva meili- või Interneti-aadressi järel on punkt?

Jah, on küll, nt *Emakeele Seltsi meiliaadress on es@eki.ee*. *Rahvusringhäälingu uudised asuvad aadressil <http://uudised.err.ee/>*.

¹ Leemets, Tiina 2005. Kas siia käib sidekriips? – *Oma Keel*, nr 2, lk 42–47; Mund, Argo; Maire Raadik 2006. Selge(ma)ks saada mitte käega lüüa. – *Oma Keel*, nr 1, lk 25–38; Raadik, Maire 2006. Lugu „ärakaotatud” jutumärkidest. – *Oma Keel*, nr 2, lk 51–64; Mäekivi, Helika; Maire Raadik 2005. See tühine tühik. – *Oma Keel*, nr 1, lk 44–54.

- **Kas pealkirja ja pildiallkirja järel on punkt?**

Pealkirja nagu mis tahes muu eraldi real oleva lause (ka ala- ja vahepealkirja) järele punkti ei panda.²

Kui pealkiri koosneb mitmest lausest, jääb punktita üksnes viimane, nt Hando Runneli luuletuse pealkiri on

Tule tegemine. Sügis

Lõpupunkti kasutus varieerub pildi-, joonise- ja teiste seleallkirjade puhul. Needki sobib vormistada punktita. Seleallkirja punkt ei olene sellest, kas tegemist on terviklause, üksiksõna või sõnaühendiga (nt ainult nimi).

- **Kas lause lõpus võib olla ka kaks punkti?**

Ei, kahte punkti ei panda, nt *Uurisin, mida tähendab prantsuse lühend R.S.V.P.*

Mõttepunktide järelt jääb lauselõpupunkt ära, nt *Ta oli pikisilmi oodanud ainult seda päeva ...*

Küsimärk

- **Kas üksiku küsisõna järel lause keskel võib olla küsimärk?**

Jah, nt *Küsimus kes? huvitas teda kogu ülejäänud päeva jooksul.*

- **Millest oleneb põimlause lõpumärk? Aga rindlause lõpumärk?**

Põimlause lõpumärk oleneb pealause liigist: kui see on väitlause, on lause lõpus punkt, ent kui küsilause, siis küsimärk. Nt *Siinkohal tahaks küsida, miks seda pole tehtud. Inimene küsib, kas see jutt on õige.* (Vrd otsekõne: *Inimene küsib: „Kas see jutt on õige?”*) Tema sõnul tekitab muret teadmatus, miks männid langetati. Märkige, kuidas hangite kliendi kohta infot. Vrd küsiva pealausega: *Kas inimene peaks ise tegutsema või lootma, et keegi teda aitab?*

Rindlause lõpumärk oleneb viimasest osalausest, nt *Meie otsustasime väsitava kooliaasta lõpetada piknikuga, aga kuidas teete teie? Matkajad seisid valiku ees: kas jätkata oma teed või puhata paarkümment minutit?* Mõlemas lauses on viimane osalause küsiv ja seetõttu on lause lõpus küsimärk.

² Vt Kirjakeele teataja II. Emakeele Seltsi keeleteoimkonna soovitusel 1993–2000. Emakeele Selts, 2000, lk 38.

- **Kas küsilause peab tingimata algama küsisõnaga?**

Kirjakeeles on kaks neutraalset küsimisviisi: lause alustamine küsisõnaga (*Kas sa lõpetad töö varsti?*) ja tegusõna paigutamine lause algusesse (*Lõpetad sa töö varsti?*). Teised võimalused ei ole kirjakeelsed, nt **Sõber küsib laenu? *Kolleeg tellis kõigile pitsad?*

Ajakirjanduses massiliselt levinud viisi panna pealkirjaks väitlause, mille lõpus on küsimärk, pole keelehoole seni heaks kiitnud. Pealkiri tuleb ümber sõnastada, nt *Eesti keele oskajate hulk väheneb?* → *Kas eesti keele oskajate hulk väheneb? Euroopa Liidus on hea elada?* → *Kas Euroopa Liidus on hea elada?*

Hüüumärk

- **Kas üksikute hüüdsõnade järel võib panna hüüumärgi?**

Jah, võib, nt *lõnks! ~ lõnks läks komm kurku; märkas vilksti! ~ vilksti midagi kahtlast; tegi sähvaki! ~ sähvaki tõrjuva liigutuse; taamal kostis klirr-klirr-klirr! ~ klirr-klirr-klirr.*

- **Miks on mõne käsu järel hüüumärgi asemel punkt?**

Hüüumärk on emotsionaalsem ja märgib tungivamat palvet kui punkt. Kui palve pole tungiv, võib hüüumärgi asendada punktiga, nt *Luba endale rohkem liikumisvabadust. Andke teada, mida sellest ettepanekust arvate.*

Ülesannete ja harjutuste töökäskude järel on sageli punkt, nt *Kirjeldage raku ehitust. Nimeta järjekorras eesti keele käänded ja nende küsimused.* Vahel pole töökäsu järel mingit märki, sellisel juhul on seda käsitletud pealkirjana.

Koolon

- **Mis märk panna selgitava lauseosa ette?**

Seal on koolon, nt *Kliendid on üheksaga lõppevatele hindadele reageerinud erinevalt: kes on võtnud uusi hindu naljana, kes on tahtnud ühte senti tagasi saada. Talu perenaine on enda sõnul rikas ja õnnelik: tal on kolm last ja tosin lapselast. Tegevuskava esitatakse kindlas järjekorras: kes, mida, kuidas ja millal teeb.*

- **Kas kokkuvõtva sõna järel loetelu ees on koolon või mõttekriips?**

Kokkuvõtva sõna järel loetelu ees on koolon, nt *Mittesuitsetamine toob endaga kaasa mitmesuguseid eeliseid: raha jääb üle, nahk säilitab terve jume, hambad püsivad valgemad, hingamine on kergem. Leiame peale paberi- ja kilesodi ka muud: kaltse ja lausa terveid rõivaid ning kreemituube. Käimise ajal saate teha kerget harjutusi: käteringe, kerepainutusi jms.*

Kui kokkuvõtvat sõna pole, puudub kooloni järele vajadus, nt *Tooteid müüakse Eestis, Saksamaal, Austrias ja Suurbritannias. Sihtühma kuuluvad³ pensionärid, töötud ja lapserohked perekonnad. Kaalujälgijate programm põhineb neljal alustalal, milleks on tasakaalustatud toiduvalik, rühma tugi, enese arendamine ja tundmaõppimine ning liikumine.*

- **Kas tsitaadi vormistamisel kasutada koolonit?**

Koolon on ülearune, nt *Galileilt pärineb lause „Ta liigub siiski”.* (Vrd *Galilei on öelnud: „Ta liigub siiski.”*) *Ta esineb teemal „Mida Juku ei õpi, seda Juhan ei tea”.* *Poe uksel on silt „Avame kell 10”.* *Pildi all on tekst „Anna käppa, vend!”.* *Vanasõna „Tänasida toimetusi ära viska homse varna” pole hoopiski aegunud.*

- **Kas kooloni järel on suur või väike täht?**

Õige on väike algustäht, sest pärast koolonit lause jätkub, nt *Teame juba ammu: pärast langust tuleb uus tõusuaeg.*

Märkused võib kirjutada allpool näidataval viisil.

Märkus. Tsitaatsõnu käänatakse alati ülakomaga.

Intervjuudes on pärast kõneleja nime harilikult koolon, millele järgneb suure tähega lause. Seda malli võib rakendada ka protokollides.

- **Kas lühendite *tel* 'telefon', *ak* 'arvelduskonto', *ik* 'isikukood', *rg-kood* 'registrikood' jt ning sõna *faks* järele tuleb panna koolon?**

Koolonit pole vaja, sest lühend või sõna eristub tema järel olevast numbrijadast hästi. Kui samas plokis on esitatud ka meiliaadress, ei ole sellegi puhul ühtluse mõttes koolonit.

³ _ märgib kriitilist kohta.

- Kas sõnade (*meili*)aadressil ja telefonil järel on koolon?

Koolonit on vaja, kui seda nõuab kokkuvõttev sõna, nt *EKIga saate ühendust võtta järgmisel aadressil: Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn*. Muidu pole koolonit tarvis, nt *Emakeele Seltsile kirjutage postiaadressil Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn või meiliaadressil es@eki.ee. Helista telefonil 631 3731. Ajakirja Oma Keel sisuga võite tutvuda võrguaadressil <http://www.emakeeleselts.ee/omakeel/>*.

- Kas plangil või tiitellehe pöördel peab sõnade *autor, toimetaja, protokollija* järel nime ees olema koolon?

Koolonit ei ole tarvis, nt

töö tiitellehel või selle pöördel

Autor Mare Moon

Juhendaja Neeme Nelk

Toimetaja Eve Mänd

dokumendis

Protokollija Liis Lepp

Koosoleku juhataja Peep Kreek

Ka *nud*-vormi järele koolonit ei panda:

Koostanud Mari Maasikas

Kinnitanud ASi Mari ja Tütred juhatus

Mõttekriips

- Kas õigekirjas on lühikesel ja pikal mõttekriipsul eri funktsioone?

Klahvikombinatsioonidega Alt 0150 ja Alt 0151 sisestatud märgid (– ja —), mida nimetatakse enn-kriipsuks ning emm-kriipsuks, on mõlemad mõttekriipsud. Mõttekriipsu pikkuste eristamine ei ole õigekirjaküsimus. Küll eristatakse eesti keeles side- ja mõttekriipsu.⁴

⁴ Erelt, Mati; Reet Kasik; Helle Metslang; Henno Rajandi; Kristiina Ross, Henn Saari; Kaja Tael; Silvi Vare 1993. Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, lk 410.

- Kas mõttekriips tohib jääda rea algusesse või peab olema ainult rea lõpus?

Mõttekriips võib olla nii rea alguses kui ka lõpus, rangema vormistuse puhul rea lõpus. Lugeda on ladusam, kui kriips jääb rea lõppu.

- Kas mõttekriipsu järel on suur või väike algustäht?

Õige on väike algustäht, nt *Olete olnud majas väga lühikest aega, aga ikkagi – kuidas meeldib?*

- Kas loetelu järel kokkuvõtva sõna ees on mõttekriips või koolon?

Õige on mõttekriips, nt *Koolon, mõttekriips, semikoolon ja koma – kõik need kirjavahemärgid valmistasid sekretärile pööraseid raskusi. Valitsuses, Riigikogus, linna- ja vallavolikogudes – kõikjal arutati keerulist olukorda.*

- Kas lauses „9. november – Eesti politsei päev” on mõttekriips õige?

Niisugustes lausetes on mõttekriipsu asemel parem öeldis, seega *9. november on Eesti politsei päev.*

Parandagem ka järgmised näited.

Klassikaline Eesti liköör – suurepärane maitseelamus nii puhtalt kui ka kokteilides. → Klassikaline Eesti liköör on suurepärane maitseelamus nii puhtalt kui ka kokteilides. LAV – tuhandepalgeline paradiis. → LAV on tuhandepalgeline paradiis. Mai alguses Eestis – tippjuuksurid Hollandist. → Mai alguses tulevad Eestisse ~ viibivad Eestis Hollandi tippjuuksurid.

- Millal on vaja kahepoolseid mõttekriipse?

Neid kasutatakse nt kiilu ja lisandi esiletõstuks: *Magustoiduks – tüdruk käis poes ära nagu niuhti – oli jäätis. Seda tegi Juku või – oh õudust! – koguni Piret. See kott on kõige olulisema – raha, dokumendid jne – kaasaskandmiseks. Peaauhinna – kolm päeva Šveitsis – on võitnud .. Omastavakäändelise lisandi järel pole teine mõttekriips siiski kohustuslik, nt *Nüüd põhiteema – maksude (-) juurde.**

- **Mis märki on vaja mõttepöörde ees?**

Mõttepöörde ees on harilikult koma, ent võib olla ka mõttekriips, kui koma jääb kirjutaja meelest nõrgaks, nt *Elektrihind alla – ja kohe! Naerata – ja maailm naeratab koos sinuga.*

- **Kas mõttekriips ja koolon võivad olla kõrvuti?**

Sellisel juhul mõttekriips kustub, nt *Ta ütles mulle – ja ma teadsin, et tal on õigus: „Sa ei saa nii heast võimalusest loobuda.” Ta kavatseb öelda – ja miks ka mitte: „Asjad ei liigu paigast, miski on korrast ära.”*⁵

- **Kas väljajäätelises lauses on mõttekriipsu vaja?**

Väljajätu puhul mõttekriipsu pole, nt *Paremalt esimene_ merekooli hoone* (pildiallkiri). *Nii maksis hašišilisandiga sigaret 500, doos LSD-d_ 3000 liiri.*

Muudiski kohtades võib märgata liigseid mõttekriipse, nt *meeleolu- ja tantsumuusika Eesti parimalt meesartistilt_ Karl Madiselt, .. määrati pearaha_ 5 krooni lapse kohta.* Ka olevas käändes ja kui-lisandi ette mõttekriipsu ei panda, nt *mäng_ õppetöö mitmekesistamise võimalusena, mets_ kui laenu tagatis.*

- **Mis märk on teose autorite nimede vahel?**

Pelgalt autorite perekonnanimede puhul sobib sidekriips, nt *Tammsaare-Panso „Inimene ja inimene”, Kiini-Lunteri töövihik.* Kui isikunimed on mitmeosalised, kasutatakse tühikutega mõttekriipsu, nt *A. H. Tammsaare – V. Panso „Inimene ja inimene”, Aili Kiini – Alli Lunteri „Gümnaasiumi eesti õigekeele vihik”.*

Laulude puhul on heli- ja tekstilooja nimede vahel tava järgi kaldkriips, nt *Ernesaks/Enno, G. Ernesaks / E. Enno* või *Gustav Ernesaks / Ernst Enno.*

Sulud

- **Kuidas vormistada fakultatiivmitmust?**

Mitmuse tunnuse võib panna sulgudesse, nt *eesnime(de)ks, vihik(ud), kell(ad), tulekahju avastanud isik(ud)*, mitte „isik(d)”. Mõnel astme-

⁵ Erelt, Mati; Reet Kasik; Helle Metslang; Henno Rajandi; Kristiina Ross, Henn Saari; Kaja Tael; Silvi Vare 1993. Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, lk 392.

vahelduslikul sõnal tuleks mitmuse vorm välja kirjutada, nt *kelk (kelgud)*, selle asemel ei sobi „kelk(gud)”.

- **Kas sõna ja või või on otstarbekas asendada sulgudega?**

Nende sõnade asemel sulgusid tarvitada pole õige, sest nii tekib mitmeti mõistmise oht, nt *Tõlkige ingliskeelne tekst eesti (vene) keelde* → *eesti või vene keelde; eesti ja vene keelde*.

- **Kas enne on sulg ja selle järel punkt või vastupidi?**

Kui sulgudes on kogu lause, algab see suure algustähega ja lauselõpupunkt on sulgude sees, pärast kinnisulgu punkti ei ole, nt *Reisil jätke oma dokumendid turvalisse kohta. (Paljudes hotellides on võimalik üürida seif, kuhu saate panna need asjad, mida pole vaja kogu aeg kaasas kanda.)*

Kui sulgudes on lause lõpuosa, on punkt pärast kinnisulgu, nt *Reisil jätke oma dokumendid turvalisse kohta (paljudes hotellides on võimalik üürida seif, kuhu saate panna need asjad, mida pole vaja kogu aeg kaasas kanda).*

Kaldkriips ja mõttepunktid

- **Millal on kaldkriipsu vaja?**

Kõige sagedamini on seda vaja eri võimaluste näitamiseks, nt plankidel (*jah/ei, abielus/vallaline/lahutatud/lesk*) või kakskeelses väljaandes (*Toimetaja/Editor Mati Ereht*).

Seotud tekstis on mõttekas kaldkriipse vältida ning pruukida hoopis sõnu *ja* ja *või*, nt *valla/linna* → *valla või linna; algatus/toetus* → *algatus ja toetus, algatus või toetus*.

- **Millal kasutada ühendit ja/või?**

ja/või märgib alternatiivi, nt *X ja/või Y* tähendab 'X ja Y ning X või Y'. Sageli sobib aga emb-kumb variant, nt *suuremõotmelise ja/või raskekaalulise autoveo* → *suuremõotmelise ja raskekaalulise autoveo, suuremõotmelise või raskekaalulise autoveo*.

- **Kas mõttepunktidega lõppeva otsekõne järel kinnijutumärkide ees on koma?**

Koma sel juhul ei ole, nt „*Siin muudkui sajab ja sajab ...*” kirjutas ta sõbrale.